

STELA SPÎNU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

**GRAIURILE MOLDOVENEȘTI
DIN NORD-ESTUL REPUBLICII MOLDOVA
ÎN CADRUL DIALECTULUI DACOROMÂN**

Istoria dialectologiei române prezintă diverse interpretări ale structurii dialectale a limbii române (a dacoromânei). A. Philippide, I. Iordan, E. Vasiliu, Al. Mareș, afirmă că dialectul dacoromân include două ramificări teritoriale: nordică, din care fac parte graiurile de tip moldovenesc, și sudică, din care fac parte, în principal, graiurile de tip muntenesc. G. Weigand, întemeietorul dialectologiei științifice românești, autorul primului atlas lingvistic român și M. Gaster (în *Introducere la Crestomație română*, I, Leipzig, București, 1891) vorbesc despre trei „dialecte”: bănățean, moldovean și muntean. E. Petrovici completează această informație, constatând că vorbirea din Crișana formează o a patra subdiviziune dialectală a dacoromânei, iar S. Pop și R. Todoran stabilesc al cincilea subdialect dacoromân – cel maramureșean.

Ținând cont de criteriile stabilirii ariilor dialectale de tranziție, în dialectologia română este admisă ipoteza conform căreia dialectul dacoromân include mai multe arii dialectale de tranziție, atestate la frontierele subdialectelor moldovean, muntean, bănățean, crișean și maramureșean. Prin urmare, subdialectul muntean la extremitatea nord-vestică, nord-estică și nordică creează zone de tranziție spre graiurile bănățean, moldovean și transilvănean. Subdialectul bănățean formează arii de tranziție la nord cu graiurile crișene, la est – cu graiurile muntenesc și în nord-est cu graiurile din centrul Transilvaniei. Subdialectul crișean conturează la sud arii de tranziție cu graiurile din Banat și nord-estul Maramureșului. Subdialectul maramureșean formează zone de tranziție cu graiurile moldovenesc și cele din Crișana. Subdialectul moldovenesc conturează zone de tranziție în nord-vest cu graiurile maramureșene, în sud cu subdialectul muntean și în vest cu graiurile din centrul Transilvaniei.

Graiurile de la nord și est de Prut țin de subdialectul moldovean. Primele încercări de sistematizare a structurii dialectale a acestora îi aparțin lui M. Serghievski, tezele sale fiind expuse în studiul *Молдо-славянские этюды* (Москва, 1959).

În 1963, cunoscutul lingvist Rajmond Piotrowski promovează ideea întocmirii unui atlas lingvistic al graiurilor moldovenesc. Astfel se intensifică acum șase decenii cercetarea graiurilor de la est de Prut.

În baza *Atlasului lingvistic moldovenesc* elaborat, vol. I (Chișinău, 1968), R. Udler efectuează o clasificare a graiurilor de la est și nord de Prut. Sunt stabilite următoarele subunități dialectale: grupul de graiuri centrale (care ocupă cea mai mare parte a teritoriului cercetat al Basarabiei și parțial al Transnistriei), grupul de graiuri de nord-vest (răspândite în nord-vestul republicii, în nordul Bucovinei, ținutul Herța, fostul județ Hotin din nordul Basarabiei), grupul de graiuri de nord-est (vorbit pe linia Camenca – Râbnița – Dubăsari și raionul Kotovsk, regiunea Odesa), grupul de graiuri de sud-vest (vorbite, în esență, în extremitatea sud-vestică a Basarabiei, aproximativ de la Cahul până la Ismail, Chilia și Vâlcov) și grupul de graiuri bucovinene, susținându-se că cea mai vădită este opoziția dintre graiurile centrale și cele de sud-vest [9; p. 152].

Lucrările lui R. Udler, privind repartitia graiurilor din partea stângă a Prutului, au, din motive bine cunoscute, un evident caracter tendențios. După A. Turculeț, tratarea de către R. Udler a „masivului lingvistic moldovenesc” din stânga Prutului ca o entitate aparte, separată de alte graiuri dacoromâne, e contrară principiilor geografiei lingvistice și deci nu e posibilă nici explicarea grupării actuale a graiurilor de pe teritoriul Basarabiei [9; p. 136]. În concepția lui E. Coșeriu, limba „moldovenească” nu există ca unitate aparte în Republica Moldova, nici măcar la nivelul graiurilor populare. Ea ține de dialectul dacoromân și nu de un singur grai, ci de două graiuri – graiurile din partea de nord și de centru țin de subdialectul moldovenesc, iar cele din partea de sud țin de graiul muntean [3; p. 17].

În afara granițelor celor două state românești existente astăzi – România și Republica Moldova – trăiesc, în mase compacte, românii transnistreni, bucovineni și herțeni, românii din nordul și sudul Basarabiei. Grupuri mari de români se mai găsesc pe ambele maluri ale Bugului, în sud-estul Ucrainei, în Caucaz, în Asia Centrală și în Extremul Orient al Federației Ruse [6; p. 17].

La ora actuală, dialectologia românească dispune de un șir de lucrări importante, consacrate vorbirii dialectale din Republica Moldova. Aria unor investigații include și zona dialectală din nord-estul Republicii Moldova. Dar până în prezent nu este niciun studiu consacrat în mod special vorbirii dialectale din regiunea vizată, or cercetarea acestor graiuri (alături de cele bucovinene, transcarpatice și nord-vestice) prezintă o importanță științifică deosebită pentru dialectologia istorică și cea descriptivă prin faptul că unele particularități de grai moldovenesc din această zonă interferează cu particularitățile graiurilor maramureșene, fiind păstrate și faze mai vechi de evoluție a limbii, ceea ce ne permite să înregistrăm mai multe fenomene arhaice la nivel fonetic și lexical.

I. Prezentarea principalelor trăsături fonetice, morfologice și lexicale va pune în evidență specificul graiurilor studiate, care țin de subdialectul moldovenesc, caracterizându-se prin următoarele particularități:

1) *la nivel fonetic*

– utilizarea fonetismelor moldovenești *acoló, bólnav, dúșman, oftică* [1; h. 599-402] și a variantei paroxitone a verbelor de tipul: (noi) *spuném*, (noi) *facém*, (noi îl) *ținém* [1; h. 470, 473, 504];

– tendința trecerii lui *a* accentuat la *ă*, ca urmare a pronunției dure a consoanelor prepalatale *j, ș* (*șárpi, șápti, jáli* [1; h. 18–20]); fenomen aflat în neîntreruptă expansiune, inițial înregistrat în jumătatea sudică a țării (probabil pentru început în Țara Românească), extins apoi spre nord, în Moldova și Transilvania [4; p. 106];

– închiderea lui *ă* final la *i* (*urzícî, úrdî, úmbrî, (sí)-njúrî, salátî, cásî, símbătî* [1; h. 56, 62, 98, 99, 101, 110, 193, 194]), particularitate atestată inițial în Moldova și în nord-estul Munteniei, cu excepția unor puncte izolate din sud și a unor arii compacte din regiunea Argeș, având urmări în planul morfologiei prin neutralizarea opoziției de număr la unele substantive și adjective feminine;

– mediala *e*, în poziție accentuată și neaccentuată > *ă* în urma pronunției dure a consoanelor *ș, s, z, ț, j* (*slujăsc, tușăsc, sămn, săti, žisăđ, șăđ, đăși, žițăł, zăstri, țăđ* [1; h. 35, 33, 25, 51, 26, 32, 52, 30, 28, 29]), fenomen specific Banatului, Olteniei și Transilvaniei, avut loc, inițial, în poziție tare, ulterior, durificarea fiind produsă în cuvintele în care *e* se găsea în poziție moale: *răpîdi, mărg* [1; h. 36, 45];

– *e* neaccentuat în cadrul cuvântului și la sfârșit de cuvânt în toate graiurile dacoromâne trece la *i*: *žéspi, širisău, fișiór, fráti, iepuri, fĕri* [1; h. 50, 117, 126, 184–186];

– revenirea lui *u* la etimologicul *o* și invers: *săpun* (< lat. *saponem*), *fudul* (< tc. *fodul*) < *sapón*, *fódúl'* [1; h. 102, 106, 177];

– *i* > *i* după consoanele *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j*, *r* (*sítî*, *đíc*, *urdícî*, *cuțít*, *șínî*, *prăjínî*, *frásîn*, *pițígóji* [1; 59, 61–63, 65, 67, 143, 144]), fenomen notat în Banat și Transilvania;

– în cazul cuvântului *ridică* (< lat. *ridicare*), înregistrăm coexistența variantei fonetice modificate (*řídícă*), specifică graiurilor moldovenești și a celei etimologice (*řídícă*) [1; h. 136];

– prezența fenomenului preiotării inițialelor *i*, *o*, *e* în regiunea cercetată (*íjése*, ^u*ok*, ^u*opt*, ^u*orz*, ^u*óri*, ^u*úrdí*, *íjínél*, *ímás*, ^u*oréz* [1; h. 24, 80–83, 98, 133, 134, 169]), explicată de S. Pușcariu prin fonetică sintactică, adică proteza lui *j* sau *u* a fost provocată de tendința de a evita hiatul prin intercalarea unei semivocale între finala vocalică a unui cuvânt și vocala cu care începe cuvântul următor [8; p. 119];

– *i* etimologic se păstrează în cuvintele de tipul *ímblă*, *ímflă*, *ímple*, înregistrate în cea mai mare parte a Moldovei, Banatului, Bucovinei și nord-estul Transilvaniei; în restul arealului dacoromân *i* a fost substituit de *u*: *eu umplu*, *umflu* [1; h. 72, ALR s. n., II, h. 1902, 1903];

– în urma pronunției dure *ea* > *a*, în cazul când este urmat în silaba următoare de *a* sau *ă* (*sí márgí*, *sári*, *zámí*, *țápín* [1; h. 211–214]);

– la sfârșit de cuvânt, diftongul *ea* accentuat se monoftonghează, fenomenul fiind anterior primelor texte în limba română, provenind din Banat, Maramureș, nordul Ardealului și nordul Moldovei (*măsá*, *curá*, *rá* [1; h. 222, 225, 226]);

– aceeași situație o notăm și în cazul realizării diftongului *ja* ca *je* la început de cuvânt sau în poziție postvocalică, ca urmare a procedului de acomodare, adică mediala *a* sub influența semivocalei *j* trece la *e* (*băjét*, *íncujet* [1; h. 16, 17]);

– labiala *m* > *ń* (*ńíc*, (*dă-mi*) *ńíja*, *ńířti*, *ńíri*, *ńířásí*, *ńíeri*, *ńjed* [1; h. 255–260, 343]); aceeași consoană se întâlnește în stadiul de palatalizare *m*Ç în vestul și nordul Transilvaniei, nordul Moldovei, în câteva puncte răzlețe din sudul Transilvaniei și nordul Munteniei;

2) la nivel morfologic

– substantivele feminine, după *s*, *z*, *ț*, +, *C*, fac pluralul în *i*: *mésí*, *cásí*, *peníři*;

– substantivele cu radicalul în *r* primesc desinența *i*: *péri*, *soborári*;

– articolul hotărât *l* este omis: *pámíntu*, *lócu*;

– articolul hotărât *i* de la substantivele masculine, plural este redus: *țăráni*, *pomi*;

– forme invariabile ale articolului posesiv: *a dójlea an*, *a ńeu*;

– formele moldovenești ale pronomelor demonstrative: *aísta*, *așeja*;

– tendința de aglutinare a numeralului adverbial *a dóua oară*: *dădăuóri*;

– diftongul *ea* din sufixul imperfectului verbelor de conj. II-IV cu infinitivul în *i* se transformă în *e*: *noj spuném*, *noi dădém*;

– perfectul compus cu *o*: *o lucrát*, *o vínit*.

3) Particularități lexicale

În baza faptelor culese de noi pe teren, în baza exemplurilor excerptate din ALM, ALRR. Bas. și TD atenționăm că în nord-estul Republicii Moldova ariile lexicale se suprapun parțial celor fonetice, altele ariile lexicale sunt mai largi decât cele fonetice.

Vorbirea dialectală vizată prezintă o serie de lexeme specifice regiunii a căror arie de răspândire se limitează la zona de tranziție. Sporadic unele cuvinte sunt notate și în alte graiuri, dar ele poartă amprenta unui specific local, deosebit de graiurile învecinate.

Cuvintele înregistrate au o etimologie variată, o vechime și o anumită productivitate în limbă. Cele mai multe sunt împrumuturi din limba rusă și ucraineană, formând opoziții

bimembre și plurimembre cu graiurile învecinate: *belozor* „ceacâr”, *șliapă* „tabla (de floarea soarelui)”, *boz* „floare de liliac”, *camforcă* „cerc la plită”, *mohorici* „aldămaș”, *crășă* „capac la ladă”, *șalvari* „pantaloni”, *corac* „fărăș”, *lijac* „ursoaică (în pod)”, *ciup* „smocul de păr din frunte la bărbați”, *polovnic* „formă de căuș”, *lohani* „lighean de aluminiu”, *bada* „ciutura (la fântână)”, *berneveci* „ițari”, *tiorcă* „răzătoare”, *bairă* „toartă de căldare”, *baneac* „oală de schijă” etc.

Au fost notate unități lexicale specifice regiunii, în raport cu ținuturile învecinate: *aliguni* „fructe”, *arbuzoaică* „harbuz”, *așchios* „(despre lemn) tare și câlțos”, *babeșcă* „cămașă femeiască, cusută cu altiță”, *baghiță* „diaree (numai la copii)”, *baistrucel* „pernuță decorativă”, *bal* „vas din doage”, *balamut* „traistă”, *balercă pe roate* „saca”, *baraboșcă* „cartof”, *barcaș de lut* „ulcior”, *basalic* „prăsad”, *basarabenci* „crini”, *bastoncă* „cămașă”, *bașni* „pătul la vie”, *bortă la nară* „nară”, *brâul babei* „curcubeu”, *bumbăn* „tobă”, *burcoucă* „șosea”, *vatră deșeartă* „lejanca”, *vezmă* „cântar cu cârlig și arc”, *văjăucă* „prăjină cu care se bat nucile”, *gazniță* „lampă”), *galben-întunecat* „șaten”, *ghilă* „lucru”, *gontă* „șindrila”, *gâtlan* „sticlă de trei litri”, *a balani* „a da cu var” etc.

II. În arealul dialectal din nord-estul Republicii Moldova atestăm unele particularități tipice vorbirii dialectale din sud-estul Maramureșului, dar și unor graiuri moldovenești insulare și marginale. Prin urmare:

– *e > ja*: *guler* > *gúliar*, *nepot* > *njapót* (< lat. *nepotem*), *nevastă* > *njavásti* [1; h. 128–130], fenomen notat și în graiurile din sud-vestul Ucrainei și sud-estul Maramureșului;

– *o > uoá*: *ouă* > *uoáuí*, *rouă* > *ruoáuí*, *nouă* > *nuoáuí*, *plouă* > *pluoáuí* [1; h. 84, 94–96] atât în aria cercetată, cât și în sud-vestul Ucrainei, nord-vestul Republicii Moldova și în regiunea Cernăuți;

– conservarea etimologicului *a* în cuvântul *necaz* (< sl. *nakazŭ*) > *nacaz*; fixată și în regiunile Cernăuți, Ismail; în restul masiv moldovenesc anterioara *e > ă* [1; h. 67];

– palatalizarea labialei *b*, urmată de *i*, *iot* și *i* final la stadiul *d'* (*d'ētu*, *d'ini*, *ald'ini*, *vrád'iji*, *bund'* [1; h. 246, 247, 248, 249, 252]), înregistrată și în regiunile Odesa, Kirovograd, Nikolaev, Cernăuți; în restul teritoriului Republicii Moldova, izolat, în câteva localități din nordul și centrul Dobrogei înregistrăm stadiul final al palatalizării bilabialei *b* (*Nétu*, *Níni*, *alNíni*);

– notarea stadiului *ă* al palatalizării bilabialei *p*, fenomen notat și în împrejurimile localităților Kirovograd, Nikolaev, Dnepropetrovsk, Lugansk: *ăept*, *ăéli*, *luă*, *săic* [1; h. 239, 238, 244, 24];

– fixarea stadiului intermediar al palatalizării bilabialei *p* în cazul cuvintelor *copil*, *cuptor* > *copt'íl*, *cupt'íór* [1; h. 243, 286]; menționăm că grupul de sunete *pă* este tipic Maramureșului și apare fie în poziție inițială (*păicior*), fie fiind precedat de o vocală (*znopă*) sau de consoana *m* (*ciumpăit*), ca o excepție de la regulă [1; h. 236–238, 240–242, 243];

– labiodentalele *f*, *v* se palatalizează la stadiile *ś*, *ź* (*śer* „fier”, *źin* „vin”, *źis*, *źiu* [1; h. 267, 266, 275, 276]); acestor variante fonetice, specifice subdialectului maramureșean din sudul Tisei, atribuindu-se fie o influență ucraineană (idee susținută de lingviștii I. Pătruț [7; p. 69] și Șt. Giosu), fie o evoluție internă a graiului, influența străină fiind respinsă [5; p. 60], fie fenomenul este explicat prin încrucișarea unor sisteme fonetice de tip maramureșean și moldovean, recunoscându-se că ea ar fi putut favoriza eventual acest proces (teza aparține lui A. Turculeț [10; 259]);

– prepalatalele *č*, *V* > *ś*, *ź*: *śíns*, *crúse*, *śjolán*, *źinźí*, *arźín* [1; h. 349, 353, 354, 356, 358]; în restul masiv moldovenesc, cu excepția graiurilor de sud-vest, notăm

variantele fonetice *ș, ž*: *ariș – ariĉ, șernjălî – ĉernjălî, șolán – ĉolán, faž – faĝ* [1; h. 350, 351, 354, 355, 360];

– *ch j't', gh j'd': ot'ilarĭ, t'em, uré'ti, d'índă, únd'ji, índ'ít* [1; h. 377, 376, 379, 381, 384, 385], particularitate tipică graiurilor maramureșene;

– substantivele feminine cu pluralul în *-e>-i*: *lampi, rani, școali, talpi* etc.;

– forme de tipul *de-a dăura, de-a triiora* etc.;

– conjuncția *să*, marcă a conjunctivului, suferă modificări la nivel fonetic (*ă>î*), prin urmare *să > sî*:

Am samanát noĵ, gândésc, ši și maĵ puu, și nu maĵ vii vrăĝi? (s. Hrușca, rn. Râbnița)

prezența variantei *sî șibî* pentru *să fie*:

– *Urșiorúșili trébu sî șíji oparĭti.* (s. Mihailovca, rn. Râbnița)

Așadar, faptele lingvistice înregistrate ne arată că graiurile moldovenești din nord-estul Republicii Moldova nu formează o arie dialectală unitară și separată în cadrul dialectului dacoromân. Aici se întretaie mai multe izoglose proprii graiurilor învecinate, fiind notate și cazuri de coexistență a formelor moldovenești cu cele maramureșene. Specificul graiurilor studiate este determinat de poziția geografică a regiunii, precum și de mișcările de populație care au contribuit la configurația actuală a ariei lingvistice cercetate. Graiurile vizate păstrează și faze mai vechi de evoluție a limbii, ceea ce ne-a permis să înregistrăm mai multe fenomene arhaice la nivel fonetic, morfologic și lexical.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I: Fonetica de Rubin Udler, partea a II-a: Fonetica de Rubin Udler, Morfologia de V. Melnic; Chișinău, 1972; vol. II, partea I: Lexicul de V. Comarnițchi; Chișinău, 1973; partea a II-a: Lexicul de V. Melnic și V. Pavel.

2. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. IV de V. Pavel, V. Corcimari, A. Dumbrăveanu, V. Sclifos, S. Spînu, R. Udler, Chișinău, 2003.

3. E. Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii* // *Limba română și varietățile ei locale*, București, 1995.

4. I. Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994.

5. M. Marin, I. Mărgărit, V. Neagoe, V. Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, Chișinău, 2000.

6. Vasile Pavel, *Limba română – unitate în diversitate* // în „*Limba română*”, nr. 9-10, Chișinău, 2008.

7. I. Pătruț, *Raporturi fonetice ucraino-române* // *Dacoromânia: Buletinul „Muzeului limbii române”*, anul XI, Cluj.

8. S. Pușcariu, *Limba română. Rostirea*, București, 1994.

9. Stela Spînu, *Graiurile românești din sud-vestul Basarabiei*, Chișinău, 2002.

10. Adrian Turculeț, *Observații asupra rostirii șuierătoarelor în graiurile dacoromâne* // „*Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza*”, XXVI, 1980.